

**Спасибо-Фатєєва Інна,
доктор юридичних наук, професор
завідуюча кафедри цивільного права
НЮУ імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-9852-1706>**

УДК 347.7

DOI: <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2024-3-3-196-210>

ПРО «КОМПАНІЇ ОДНІЄЇ ОСОБИ»

Спасибо-Фатєєва Інна. Про «компанії однієї особи»

Анотація

У статті розкривається поняття компанії однієї особи як товариства, створеного однією особою або з одним учасником. Такими товариствами можуть бути товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю й акціонерні товариства. Зазначається на спірності розуміння такої юридичної особи товариством через характеристику його ознак — особливостей управління такою компанією, яке здійснює один учасник, відсутність колегіальних органів, внаслідок чого воля юридичної особи формується лише його учасником, що приводить до збігу їх волі в розумінні права. Це дає підстави для твердження про потрібну фікцію компанії юридичної особи. Також наголошується на високому ризику притягнення єдиного учасника такої компанії до майнової відповідальності за її боргами і відтак — на відсутності підстав стверджувати про самостійну майнову відповідальність такої юридичної особи. Аналізуються різні бачення правового режиму майна приватних підприємств і національних акціонерних компаній як товариств з одним учасником.

Ключові слова: товариство з одним учасником, приватне підприємство, національна акціонерна компанія, самостійна майнова відповідальність, правовий режим майна, органи юридичної особи.

Постановка проблеми

Юридична особа приватного права може створюватися як товариство і як установа. Якщо це *товариство*, то сама семантика цього терміна припускає наявність товаришів — кількох осіб, принаймні двох, які створюють товариство, інвестують у нього кошти та управляють ним. Тож логічно, що в разі створення юридичної особи однією особою про товариство йтися не може, а це буде якась інша форма юридичної особи. Натомість такого роду товариства доволі поширені, і в законодавстві поступово виникло особливе регулювання деяких відносин, пов'язаних передусім зі специфікою управління цими товариствами. Тим самим цей феномен — коли товариство насправді товариством не є — викликає чимало доктринальних

питань, що стосуються їх організаційно-правової форми, теоретичного осмислення таких суб'єктів з позицій теорій юридичних осіб, управління ними, представництва і, звісно, відповідальності.

Тому потребує дослідження те, чи має така юридична особа вважатися товариством, чи застосовуються до неї правові механізми, розраховані на корпоративне управління, і чи наявний той «водорозділ», а точніше — «праворозділ», який дасть змогу відокремити особистість такої юридичної особи від особистості її учасника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В українській юридичній літературі цьому питанню практично увага не приділяється. Виняток становлять приватні підприємства, але з позиції спірності їх правового статусу, який вже останнім часом було визначено Великою Палатою Верховного Суду. Ці підприємства досліджували: автор цієї статті, Я. М. Шевченко, Л. М. Дорошенко, Н. О. Гаврилик, А. В. Зеліско, М. Кузнєцов, О. А. Сурженко, С. І. Спріндіс та ін. Ще однією групою юридичних осіб, які привертали увагу українських дослідників, правовий статус яких дотичний компаніям однієї особи, є національні акціонерні компанії, які досліджували Л. О. Волкова, О. В. Кологойда, Н. М. Кривенко та ін. У цілому ж феномен компанії однієї особи комплексно не досліджувались.

Метою цієї статті є дослідження правового статусу компанії однієї особи та особливостей її правового регулювання. **Завданнями**, які ставляться при цьому, є визначення того, чи може компанія однієї особи вважатися корпорацією (юридичною особою з корпоративним устроєм, компанією, товариством); чи можна ставити питання про різні інтереси такої компанії та її учасника; чи виправдано додержуватися загальних поглядів про ознаки такої юридичної особи та зокрема її відповідальності; наскільки придатними є механізми корпоративного управління для такої юридичної особи.

Викладення основного матеріалу

Термін «компанія однієї особи» в сучасному українському праві є скоріш сленгом, але саме такий вираз часто застосовується в дослідженнях такого роду корпорації в англо-американському праві. Йдеться також про *sole proprietorship* в США та *sole trader* у Великобританії. У будь-якому разі вона є юридичною особою, то її характеристика має відповідати традиційній характеристиці юридичних осіб через їх ознаки, організаційно-правову форму, спираючись на теорії юридичних осіб, відомих доктрині.

Історія питання

Класичний підхід до розуміння юридичних осіб не дозволяв відомим цивілістам кінця XIX століття І. Т. Тарасову і Г. Ф. Шершеневичу визнати існування компаній однієї особи. Їх міркування традиційні: оскільки акціонерна компанія є *universitas personarum* (об'єднанням осіб), то вона має складатися з кількох акціонерів. Якщо кількість акціонерів у компанії стане меншою за встановлений мінімум, тоді така

компанія підлягає ліквідації, погасивши і решту акцій¹. Вчені тих часів при цьому наголошували на тому, що це визнано, прямо чи опосередковано, майже всіма законодавствами.

У середині ХХ століття, за часів Радянського Союзу, звісно, це питання оминали, оскільки ніяких компаній, крім державних підприємств, на той час не було. Втім про компанії однієї особи згадувалося в контексті огляду законодавства «буржуазних країн» із зазначенням того, що *one man company, la societe unipersonnelle, Einmannengesellschaft* є «юридичними мутантами»², яким властива кричуща суперечність подібної «корпорації» самій сутності юридичної особи як колективного утворення³. Тож у цей період часу такі компанії вже з'являються в зарубіжних правопорядках, і економічна причина їх появи пояснювалася потребами значного капіталу.

Договір про заснування ЄС⁴ (ст. 48) не виключав можливості створення компанії одним-єдиним учасником.

Починаючи з 70-80-х років ХХ століття, стало можливим створення «компанії однієї особи» в Німеччині, Франції, Бельгії, Данії, Нідерландах, Великій Британії, Іспанії, Греції, Італії, Люксембурзі та Португалії. Таким чином, в окремих європейських державах це було можливим, а в інших – ні. Тому у 1989 р. було ухвалено Дванадцятку директиву Європейського союзу⁵, відповідно до якої всі держави-учасниці мали передбачити у своєму законодавстві такі компанії з одним учасником⁶. А у 2009 р. – Директиву № 2009/102/ЄС Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу «У сфері корпоративного права, що регулює приватні компанії з обмеженою відповідальністю з одним учасником (кодіфікована версія)»⁷.

¹ Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях : [В 2 вып. Вып. 1-2]. 2-е изд., изм. и доп. «Положением об акционерных обществах». Ярославль : тип. Г. Фальк, 1879–1880. Акционерный капитал, акция, акционер, управление, ликвидация и погашение акций. 1880. Вып. 2, С. 92–93. 296 с.; Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 1: Введение. Торговые сделки. М. : Статут, 2005. С. 360. 480 с.

² Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному и торговому праву. 2-е изд., испр. М. : Статут, 2004. 363 с. С. 22, 23, 26.

³ Мусин В. А. Одночленные корпорации в буржуазном праве. Правоведение. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. № 4. С. 44.

⁴ Treaty establishing the European Community (Treaty establishing the European Economic Community) Consolidated version as of (2005, January 1). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017?lang=en#Text.

⁵ Twelfth Council Company Law Directive 89/667/EEC of 21 December 1989 on single-member private limited-liability companies // OJ L 395. 1989. P. 40–42. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/667/oj>.

⁶ Калініна О. Створення компаній в рамках Європейського Союзу відповідно до нових законодавчих вимог. Український часопис міжнародного права. № 1, 2013. С. 112–119. URL: https://jusintergentes.com.ua/archives/2013/1/Pages%20from89_134-024-031.pdf.

⁷ Directive 2009/102/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 in the area of company law on single-member private limited liability companies. OJ L 258. 2009. P. 20–25. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0102>.

Щодо українського правового поля, то вже в 1991 р. у Законі України «Про підприємства в Україні»⁸ приватними підприємствами визначались юридичні особи, засновані на власності фізичної особи (ч. 1 ст. 2). У цьому була своя логіка. Однак з часом все постійно змінювалося – і приватні підприємства почали визнавати такими, що засновані на власності кількох осіб (ст. 113 Господарського кодексу України; далі – ГК), і Цивільним кодексом України (далі – ЦК) визнається можливість створення товариства однією особою (ч. 2 ст. 83), і фермерське господарство може мати одного члена – голову (ч. 2 ст. 1, ч. 2 ст. 4 Закону України «Про фермерське господарство»⁹). Надалі ця тенденція зміцнювалась – у ст. 4 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»¹⁰ вказано на необмеженість кількості учасників, що слід розуміти у бік як мінімуму, так і максимуму. В інших статтях цього Закону містяться особливості регулювання управління цими товариствами в разі наявності одного учасника; у ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства»¹¹ прямо зазначається, що таке товариство може бути створено однією особою чи мати єдиного акціонера в разі придбання однією особою всіх акцій товариства. Якщо акціонерне товариство створено в результаті реорганізації державного підприємства і 100 % його акцій належить державі, то воно також є компанією однієї особи.

Правовий статус компанії однієї особи

Корпоративна чи унітарна юридична особа?

Розуміння правового статусу компанії однієї особи, з одного боку, просте, а з іншого – навпаки.

Простота в тому, що український законодавець визначив цю компанію як товариство з одним учасником.

Складність полягає в тому, що, по-перше, за загальним положенням, що міститься у ч. 1 ст. 81 ЦК, юридична особа може бути створена шляхом *об'єднання* осіб та (або) майна. Відповідно, об'єднання можливе лише в разі, коли це відбувається з кількома особами. Те саме означають слова «товариство» і «компанія».

По-друге, сенс товариства/компанії полягає в об'єднанні капіталу та зусиль осіб, під контролем яких відбувається певна діяльність, у якій полягає їх спільний інтер-

⁸ Про підприємства в Україні : Закон України від 27.03.1991 р. № 887-XII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

⁹ Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15?lang=en#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

¹⁰ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 6.02.2018 р. № 2275-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

¹¹ Про акціонерні товариства : Закон України 27.07.2022 р. № 2465-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

ес. Саме для цього призначені всі правові механізми утворення й діяльності таких юридичних осіб як суб'єктів права, що є штучними утвореннями та потребують законодавчого регулювання задля вироблення тих засобів, які дозволяють стверджувати про те, що ці суб'єкти діють як особи – в них є власний інтерес, вони виражають волю на участь у певних правовідносинах тощо.

По-третє, в ГК виокремлюються унітарні та корпоративні підприємства¹², відмінність між якими полягає в утворенні (заснуванні) та формуванні статутного капіталу. Так, якщо унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї) (чч. 3–5 ст. 63), то корпоративне, навпаки, утворюється, як правило, двома або більше засновниками. Примітно, що в цій нормі вживається оборот «як правило», без жодних пояснень того, в чому ж у такому разі полягає відмінність унітарних підприємств від корпоративних, створених однією особою.

Це свідчить про непослідовність законодавчого підходу до такої класифікації та відсутність класифікаційної ознаки. Напевно, в цьому разі навряд чи взагалі варто було б вести мову про подібну класифікацію, але вона все-таки є в українському законодавстві і це вимагає з нею рахуватися.

За такою класифікацією стоять принаймні два питання, які потребують вирішення, – статутний капітал і його поділ на частки та наявність корпоративних прав в учасника.

Якщо вважати компанію однієї особи унітарним підприємством, то сенсу в статутному капіталі немає, достатньо розуміння її майна і прав на нього. Адаже з фактичним знищенням гарантійної функції статутного капіталу залишається лише його облікова функція – визначати частки учасників. Якщо ж учасник один, то його частка дорівнює 100 % статутного капіталу. З невідомих причин нікого така ситуація не засмучує, і реакції на її внутрішню суперечливість маже не існує. Автор цієї статті висловлювалася з цього приводу¹³ в контексті співвідношення розуміння цілого (статутного капіталу) і його частки, яка за визначенням має бути меншою. При цьому це питання не тільки філософське, а й суто правове: ціле і його частина повинні мати однакову правову природу. Натомість, якщо частка в статутному капіталі є майновим правом, а відтак – окремим об'єктом, то ціле (статутний капітал) не є майновим правом і не є об'єктом, він необоротоздатний. Адаже не можна продати статутний капітал або його успадкувати.

¹² Термін «підприємство» використовується в ГК у традиційному для радянського права контексті. Розумітимемо під «підприємством» юридичну особу.

¹³ Спасибо-Фатеева И. В. Доля в уставном капитале хозяйственного общества как объект права (и ее соотношение с уставным капиталом, имуществом и корпоративными правами) // Гражданское законодательство. Избранное. Т. 4 (Выпуски 31–35). 2008–2010 гг. Статьи. Комментарии. Практика. Под ред. А. Г. Диденко. Алматы : Раритет ; Институт правовых исследований и анализа. 2010. С. 42–58.

Таким чином, частка у статутному капіталі, що дорівнює 100 % статутного капіталу, являє собою юридичну фікцію задля прилаштування такої ознаки компанії однієї особи як наявність у нього статутного капіталу та наявність у ньому частки до її розуміння як корпоративного підприємства.

Потрійна фікція

Наведені вище аргументи достеменно доводять фікцію (до речі, про що в правовій літературі зовсім не йдеться) 100 % частки в статутному капіталі, яка дорівнює статутному капіталу, але не збігається з ним.

Між тим це є лише другою фікцією, яка вбачається з аналізу компанії однієї особи. Першою ж фікцією є те, що в цьому разі відсутня компанія/товариство, оскільки відсутнє об'єднання осіб.

Третьою ж фікцією є те, що компанія однієї особи ніскільки не є особистістю, але є особою (юридичною) як суб'єкт права. Особистість (абстрагуючись від застосування цього поняття лише до людини) свідчить про унікальність, особливість суб'єкта, наявність у нього певних властивостей, що дозволяють його виокремити (в цьому разі) не стільки з-поміж інших юридичних осіб, а від свого учасника. Нічого подібного не можна вбачити в компанії однієї особи, яка «плоть від плоті» (як юридична матерія) є тим само, що й її учасник. Це не викликає жодних сумнівів, оскільки переконливо про це свідчить і вираз волі через орган, який формує учасник або часто сам і є цим органом.

Тож розуміння компанії однієї особи як окремого суб'єкта, який є *іншим*, аніж його учасник, є потрійною фікцією, яка породжена правом.

Правовий режим майна компанії однієї особи

Як будь-яка юридична особа, така компанія має відокремлене майно, оскільки це є однією з ознак юридичної особи – в цьому сумніву немає. Натомість постають два питання – про справжність відокремленості такого майна і про право на це майно.

Щодо *першого питання*, то воно має значення для виявлення того, чи не вважає учасник компанії її майно настільки своїм, що надає йому всі можливості розглядати його власною «кишенею». Тобто коли учасник не вбачає різниці між тим майном, яке належить йому як особі (фізичній чи юридичній), і майном компанії, яку він при створенні наділив своїм майном, якою він управляє і вчиняє від її імені правочини, у тому числі з розпорядження її майном.

Безсумнівно те, що тонка грань між майном учасника і майном компанії була б зовсім невідчутна, якби не вимоги законодавства про бухгалтерський облік та звітність, про оподаткування, реєстрацію тощо. Тобто можна стверджувати, що лише завдяки публічному законодавству забезпечується справжність такої ознаки, як майнова відокремленість для компанії однієї особи.

Щодо *другого питання*, то український законодавець досяг такого ступеня заплутаності в ньому, що у сфері правозастосування виникають величезні проблеми.

Витоки цих проблем слід шукати ще в приватних підприємствах, які в 90-х роках минулого сторіччя створювалися і як власники, і як невластники. Підставою для такого безладу було згадане вище регулювання приватних підприємств у Законі України «Про підприємства», а пізніше – в ГК як підприємств, *заснованих на власності* фізичних осіб. З цього виразу неможливо було зробити висновок про те, чи було само приватне підприємство власником. Тому в Україні є приватні підприємства як власники, так і невластники, що є нонсенсом¹⁴.

Поглибилася проблема тоді, коли розпочалися процеси корпоратизації та приватизації, внаслідок яких державні підприємства перетворювались на акціонерні товариства, єдиним акціонером яких ставала держава. Аналогічно – при створенні національних акціонерних компаній (НАК) внаслідок реорганізації, коли до «статутного капіталу передавалось» (такий популярний вираз використовувався) державне майно, що належало державним підприємствам.

Так, постало питання про правовий режим майна таких НАК, як «Надра України» та «Нафтогаз України». На підставі тих нормативно-правових актів, якими регулювалося створення цих компаній,¹⁵ право, на якому НАК належатиме передане державою майно, може бути різним. Це і право власності (якщо державою передається майно та акції, що їй належать, на заміну чого держава набуває акції НАК), і право користування (за ГК – право господарського відання) майном, яке держава у власність НАК не передавала.

Однак ключовим питанням виявилось те, чи може бути так, щоб держава була і власником 100 % акцій, яких вона набула на заміну передання НАК в їх оплату майна, що належало державним підприємствам на праві господарського відання і які перетворилися на НАК, і майна НАК. Усталеним було бачення про те, що майно компанії формується за рахунок майна, майнових і немайнових прав, переданих засновником у власність. Компанія є власником майна, переданого засновником

¹⁴ Спасибо-Фатеева И. В., Шевченко Я. М. Обсуждаем противоречия между Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины. Юридический радник. 2006. № 4. С. 97–101.

¹⁵ Про заходи щодо підвищення ефективності управління підприємствами в галузі геології і розвідки надр : Указ Президента від 14 червня 2000 року № 802. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/802/2000?lang=uk#Text> (дата звернення: 25.11.2024); Питання Національної акціонерної компанії «Надра України» : Постанова КМУ від 17.08.2000 № 1273. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1273-2000-%D0%BF?lang=uk#Text> (дата звернення: 25.11.2024); Про забезпечення ефективного використання газорозподільних систем або їх складових : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2017 р. № 95. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1273-2000-%D0%BF?lang=uk#Text> (дата звернення: 25.07.2024); Про ринок природного газу : Закон України від 09.04.2015 р. № 329-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> (дата звернення: 25.10.2024); Про реформування нафтогазового комплексу України : Указ Президента України від 25.02.1998 р. № 151. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/151/98#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

до статутного капіталу компанії як плата за акції¹⁶. Проте в такому разі доведеться виділяти різні правові режими майна цих компаній – того, що передане до статутного капіталу і того, що не передано до статутного капіталу. Крім зазначеного вище, про проблематику статутного капіталу взагалі й тих функцій, які він виконує, зазначають також, «що форма майнової відокремленості такого товариства пов'язана не лише з формуванням ним легально встановленої первинної майнової бази, а й з іншими формами майнової відокремленості»¹⁷.

Останнім часом Велика Палата Верховного Суду висловила правову позицію¹⁸, відповідно до якої визначається інший правовий режим майна НАК – держава стала *dubl*-власником – і майна, і 100 % акцій, отриманих нею за це ж майно, з чим погодитися надзвичайно важко.

Таким чином, регулювання прав компанії на своє майно доводить свою суперечливість, а правозастосування поглиблює проблему його правового режиму.

Разом з тим видається, що ця проблема насправді є мильною бульбашкою, якщо поглянути на неї з позиції того, чому законодавець остерігається вважати НАК власником.

По-перше, стає очевидним, що НАК як компанію однієї особи держава не мислить такою, що має достатній ступінь самостійності. Держава не готова її вбачити як сутнісно окремого від себе суб'єкта. Якщо це так, то виходить, що і будь-які компанії однієї особи також не варто вважати самостійними суб'єктами права.

По-друге, держава чіпляється за застарілі правові конструкції квазіречових прав господарського відання та оперативного управління, родом з радянського права¹⁹.

¹⁶ Науково-правові висновки членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді проф. О. Беляневич (<https://coordinata.com.ua/naukovij-visnovok-pitanna-dialnosti-publicnogo-akcionernogo-tovaristva-nak-naftogaz-ukraini>) та І. Спасибо-Фатеевої (<https://clp.org.ua/article/inna-spasybo-fatieieva-naukovij-vysnovok-shchodo-vyznachennia-momentu-zminy-derzhavnoi-formy-vlasnosti-na-majno-napryvatnu-u-vypadku-stvorennia-derzhavoiu-hospodarskoho-tovarystva-shliakhom-vnesenni/>).

¹⁷ Артеменко Р. М. Окремі питання визначення сутності майнової відокремленості підприємницького товариства // Здійснення та захист корпоративних прав в Україні: шлях до європейських стандартів : Збірник наукових праць за матеріалами XXI Міжнародної науково-практичної конференції (6 жовтня 2023 року, м. Івано-Франківськ). НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2023. С. 3.

¹⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.04.2024 р. у справі № 917/1212/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118465142>.

¹⁹ Спасибо-Фатеева І. В. Квазівласницькі права (господарського відання та оперативного управління) як прояви архетипу власності часів радянського права // Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна. Харків, 24 травня 2019 р. МВС України, Харків нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 388 с. С. 70–73; Спасибо-Фатеева І. В. Про деякі нетипові права, що мають правову природу, схожу з речовою // Речове право : пріоритети та перспективи : Матеріали Київських правових читань. Київ, 22 березня 2019 р. / Р. А. Майданик, Я. М. Романюк та ін. Відп ред. Р. А. Майданик. Київ : Алерта, 2019. С. 59–70; Спасибо-Фатеева І. В. Особливості правового статусу юридичних осіб, створених державою, та правового режиму їх майна // Васильєвські читання : Збірник наукових праць за матеріалами XXII Міжнародної науково-практичної конференції (4–5 жовтня 2024 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. канд. юрид. наук Л. В. Сішук. Івано-Франківськ, 2024. С. 167–171. 239 с.

Це доводить те, що держава надає перевагу речово-правовим важелям у порівнянні з корпоративно-правовими, які не вважає достатньо ефективними для забезпечення надійності контролю за своєю власністю.

Все це свідчить про те, що держава ставить перед собою завдання не просто зберегти повний контроль над компанією, єдиним акціонером якої вона є, що було б цілком виправдано, а й принизити ступінь самостійності такої компанії в ознаках, якими характеризується юридична особа.

Самостійна майнова відповідальність компанії однієї особи

Зроблений вище висновок, втім, не стосується такої ознаки юридичної особи як самостійна майнова відповідальність. Ця ознака є вельми значущою як для учасників усіх товариств, так і для кредиторів цих товариств. Причому ці фігуранти мають діаметрально протилежні інтереси: учасники товариств зацікавлені в тому, аби не нести відповідальність за боргами товариства, а кредитори – навпаки, зацікавлені в повному погашенні боргів товариства перед ними.

Цікавим видається простеження за розбіжностями інтересів держави, яка виступає в ролі регулятора відносин, зокрема щодо забезпечення оптимального підходу до відповідальності, враховуючи й виправдані прагнення кредиторів, і безпеку цивільного обороту, і баланс інтересів у суспільстві, і додержання принципово важливого підходу про самостійну майнову відповідальність юридичної особи, яка стала визначальним чинником у становленні цих суб'єктів права²⁰. Однак коли держава виступає як єдиний учасник компанії однієї особи, акціонер, якому належить 100 % акцій, або засновник державного підприємства і власник його майна, то в цих випадках держава прагне зберегти незайманість ознаки самостійної майнової відповідальності юридичної особи²¹.

Натомість щодо цієї ознаки, то «розвиток вчення про юридичну особу, пройшовши апогей, почав рух у протилежний бік і поступово стали формуватися доктрини та законодавчі положення про винятки із загального правила про самостійну майнову відповідальність юридичної особи»²². Передусім треба згадати доктрина підняття корпоративної вуалі,²³ і не викликає жодних сумнівів те, що компанія

²⁰ Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття юридичної особи в праві України: ознаки, теорії, доктрини, правосуб'єктність. Цивілістична платформа : наук. юрид. журн. / редкол. : І. Спасибо-Фатєєва (голов. ред.) та ін. Харків : ГО «Цивілістична платформа», 2024. № 2. С. 7–44.

²¹ Спасибо-Фатєєва І. В. Про майнову відповідальність юридичних осіб за зобов'язаннями держави. Право України. 2019. № 1. С. 204–216.

²² Вчення про цивільно-правову відповідальність : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Беляєв та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. С. 209.

²³ Карнаух Т. Доктрина «підняття корпоративної вуалі»: сутність та перспективи застосування в Україні. Юридична Україна. 2013. № 3. С. 53–60; Жорнокуй Ю. М. Доктрина «проникнення за корпоративну вуаль»: світовий досвід та сучасні реалії українського правозастосування. Форум права. 2016. № 4. С. 127–132. Махінчук В. М. Субсидіарна відповідальність кінцевих бенефіціарних власників (засновників, учасників, акціонерів) і посадових осіб за зобов'язаннями юридичної особи – боржника:

однієї особи — це перший претендент на застосування такої доктрини, а часи, коли панував протилежний підхід, продемонстрований судом у відомій справі Саломон проти Саломон і компанія у 1897 р. (*Salomon v. A Salomon & Co Ltd* [1897] AC 22), схоже, канули в Лету.

Специфіка корпоративного управління в компанії однієї особи

З набранням чинності ЦК в 2004 р. українські правники лише зрозуміли допустимість існування компанії однієї особи — товариства, створеного іншим товариством, і то лише з обмеженою та додатковою відповідальністю, і акціонерним товариством (ч. 2 ст. 83, абз. 2 ч. 2 ст. 87, ч. 2 ст. 114 ЦК).

Тривалий час особливостей щодо їх органів та діяльності, які зумовлені наявністю одного учасника, законодавство не передбачало. Проте було зрозуміло, що вони були і є.

Збіг вищого і виконавчого органу

Юридична особа здійснює свою дієздатність через свої органи (ч. 1 ст. 92 ЦК), а у випадках, установлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників (ч. 2 ст. 92 ЦК). Для компаній однієї особи законодавець не зробив винятків — таке товариство діє через свої органи. Хоча по суті доречніше говорити саме про другий варіант.

Управління компанією однієї особи має істотні особливості. Вони полягають не в тому, що учасник такої компанії *формує* її орган — це властиво всім товариствам (ч. 2 ст. 93, ст. 97 ЦК), а в тому, що учасник — фізична особа *і є* цим органом. Якщо учасників товариства декілька, то вони узгоджують свою волю при управлінні товариством. Зрозуміло, що один учасник самодостатній у цьому питанні, тобто його воля і є волею товариства.

Мало цього — учасник зосереджує не лише «вищу владу», виконуючи роль вищого органу, а й «виконавчу владу», якщо він сам є і керівником товариства. Оскільки, як правило, компанія однієї особи створюється для малого бізнесу, то саме так часто й буває.

Тож якщо для товариств принциповим у корпоративному управлінні є «розподіл корпоративної влади», то для компанії однієї особи — збіг і фокусування в учасника всіх функцій управління. Особливо яскраво це демонструє управління фермерським господарством, яке може складатися з одного його голови (ст. 4 Закону України «Про фермерське господарство»).

Можна з упевненістю стверджувати про відсутність принципових відмінностей в управлінні компанією однієї особи її учасником — юридичною особою. По суті,

проблеми теорії і практики реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі. Київ : Юрінком Інтер, 2020, 280 с. Махінчук В. М. Реалізація інструментів доктрини «підняття корпоративної завіси» в судовій практиці : монографія. НДІ приватн. права і підпр-ва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ : Юрінком Інтер, 2024, 380 с. Сабодаш Р. Проникнення під корпоративну вуаль: практика Верховного Суду та Європейського суду з прав людини (порівняльний аналіз). URL: <https://www.academia.edu/42127142/>.

вищий орган останньої буде й вищим органом компанії однієї особи, оскільки саме він приймає доленосні рішення для неї. Він же й призначає керівника компанії однієї особи, контролює його діяльність тощо.

Наразі специфіка корпоративного управління в цих товариствах врахована законодавцем. Це ст. 37 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», ч. 3 ст. 98 ЦК, ст. 60 Закону України «Про акціонерні товариства». Зокрема, в останній нормі зазначається, що повноваження загальних зборів, передбачені ст. 39 цього Закону та внутрішніми документами акціонерного товариства, здійснюються акціонером одноосібно. Рішення акціонера з питань, що належать до компетенції загальних зборів, оформлюється ним письмово (у формі рішення). Таке рішення має статус протоколу загальних зборів.

Це цілком відповідає ст. 4 директиви 2009/102/ЕС від 16.09.2009 у сфері корпоративного права про компанії з обмеженою відповідальністю, які мають одного учасника, відповідно до якої такий учасник виконує повноваження загальних зборів компанії.

Натомість викликає нарікання сама назва ст. 60 Закону України «Про акціонерні товариства», в якій зазначаються особливості проведення загальних зборів товариством з одним акціонером, у той час як зборів як таких в принципі бути не може. Так само і ст. 37 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Здавалося б, відтепер вже не мають існувати такі алогічні ситуації, коли вищим органом товариства однієї особи є загальні збори її учасників (хоча про збори як такі не може йтися взагалі), а задля імітації зборів в них брали участь якісь особи, які не є учасниками товариства. Однак, враховуючи назви статей обох законів, не виключається продовження такого абсурду й оформлення рішення єдиного учасника або акціонера не просто як такого, а як рішення загальних зборів.

Поміж іншим, стосовно специфіки корпоративного управління в компаніях однієї особи слід відзначити й правову природу таких рішень учасника/акціонера. По-перше, якщо це рішення єдиного учасника/акціонера, то воно фактично являє собою односторонній правочин, який породжує правові наслідки для компанії. По-друге, такі рішення оскаржувати в силу специфіки цього товариства нема кому.

Представництво

ЦК визначає представництво як правовідношення (ч. 1 ст. 237), тобто це цивільне правовідношення, і його сторонами мають бути особи – учасники цих правовідносин (ст. 2 ЦК). Керівник юридичної особи є його органом (виконавчим), а відтак – частиною юридичної особи, а не окремою особою. Тому, за визначенням представництва, наданим у ст. 237 ЦК, керівник юридичної особи не може вважатися її представником.

Проте в чч. 3 і 4 ст. 92 ЦК просочилось вживання слова «представництво», хоча по суті воно тут арелевантне і не несе ніякого додаткового навантаження — все зазначене про «повноваження щодо представництва» цілком перебуває в контексті поведінкової моделі, описаної в абз. 1 ч. 3 цієї статті, де не вживається термін «представництво» і навіть потреби в цьому не існує.

Попри це Велика Палата Верховного Суду неодноразово вказувала на керівника юридичної особи як на її представника і, щобільше, застосовувала до його дій, коли він дозволяв собі вийти за межі своїх повноважень, ст. 241 ЦК²⁴, що регулює правові наслідки саме для представника у відносинах представництва.

Аналіз зазначеної проблематики виходить за межі цієї статті. Водночас для аналізованої тематики дослідження викликає інтерес те, що керівник компанії однієї особи фактично уособлює і цю компанію, і себе як фізичну особу, а може, й інше товариство, яке є одноосібним учасником такої компанії. У такому «трикутнику» ще важче відрізнити відносини представництва від схожих відносин, пов'язаних з дієздатністю юридичної особи та корпоративним управлінням.

Висновки

Правова природа компаній однієї особи з цілої низки причин є спірною. Такі компанії, будучи товариствами, наближені до унітарних юридичних осіб (хоча в цивільному праві України така класифікація наразі відсутня). Їх статутний капітал не поділений на частки, а єдиному учаснику/акціонеру належить частка в розмірі 100 % статутного капіталу або 100 % акцій, що породжує суперечливість сприйняття належного об'єкта права. Корпоративні права належать лише одній особі, і вона їх здійснює самотужки, не вступаючи в корпоративні правовідносини. Фактично ці правовідносини замикаються на одній особі, яка й учасником виступає, і діє від імені юридичної компанії, що є очевидною фікцією. Правовий статус компанії однієї особи не забезпечує її самостійну майнову відповідальність через загрозу застосування доктрини підняття корпоративної зависи. Вбачається лише один мотив створення такої компанії з єдиним учасником/акціонером, який мав би інтерес в убезпеченні свого майна від звернення на нього стягнення за боргами створюваної ним юридичної особи. Однак внаслідок того, що наразі це набуло обрисів примарності, пільг в оподаткуванні такі компанії не мають, а у сфері малого бізнесу (саме для чого такі компанії й набули поширення) вигідніше здійснювати підприємницьку діяльність без створення юридичної особи (тобто як фізична особа — підприємець), тож сенсу у створенні таких компаній вже не існує. Єдиний прошарок бізнесу, де залишаються компанії однієї особи, — це там, де держава не готова відмовитися від ролі підприємництва через підконтрольні їй юридичні особи.

²⁴ Постанова ВП ВС від 27.06.2018 р. у справі № 668/13907/13-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977588>.

REFERENCES

- Belianevych, O. (2020). Scientific and legal opinions of the members of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court. <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-pitanna-dialnosti-publicnogo-akcionernogo-tovaristva-nak-naftogaz-ukraini> [in Ukrainian].
- European Parliament and of the Council. (2009, September 16). Directive 2009/102/EC in the field of corporate law on single-member private limited liability companies. OJ L 258. P. 20–25. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0102>.
- Government of Ukraine (2017, February 21). Resolution No. 95 “On Ensuring the Effective Use of Gas Distribution Systems or Their Components”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Government of Ukraine (2000, August 17). Resolution of the “Issues of the National Joint Stock Company Nadra Ukrayiny” No. 1273. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1273-2000-%D0%BF?lang=uk#Text> [in Ukrainian].
- Grand Chamber of the Supreme Court (2024, April 3). Resolution in case No. 917/1212/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297147> [in Ukrainian].
- Kalinina, O. (2013). Creation of companies within the European Union in accordance with the new legislative requirements. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*, 1. Pp. 112–119. https://jusintergentes.com.ua/archives/2013/1/Pages%20from89_134-024-031.pdf [in Ukrainian].
- Karnaikh, T. (2013). The doctrine of “raising the corporate veil”: the essence and prospects of application in Ukraine. *Yurydychna Ukraina*. 3. Pp. 53–60.
- Kulagin, M. I. (2004). *Selected works on joint-stock and commercial law. 2nd ed., revised*. M. Statute. P. 363 [in Russian].
- Makhinchuk, V. M. (2020). *Subsidiary liability of ultimate beneficial owners (founders, participants, shareholders) and officials for obligations of a legal entity-debtor: problems of theory and practice implementation of the doctrine of removing the corporate veil*. Kyiv: Jurinkom Inter. 280 p. [in Ukrainian].
- Makhinchuk, V. M. (2024). *Implementation of the tools of the doctrine of “lifting the corporate veil” in judicial practice: monograph*. Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Jurinkom Inter, 380 p. [in Ukrainian].
- Musin, V. A. (1981). *Single-member corporations in bourgeois law. Jurisprudence*. L. Izd-voor Leningr. un-ta, 4. P. 44 [in Russian].
- On Enterprises in Ukraine. (1991, March 27). Law of Ukraine No. 887-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (accessed: 05.11.2024) [in Ukrainian].
- On Farming. (2003, June 19). Law of Ukraine, No. 973-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15?lang=en#Text> (accessed: 05.11.2024) [in Ukrainian].
- On Joint-stock companies. (2022, July 27). Law of Ukraine No. 2465-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (accessed: 05.11.2024) [in Ukrainian].

- On Limited Liability Companies and Additional Liability Companies (2018, February 6). Law of Ukraine No. 2275-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (accessed: 05.11.2024) [in Ukrainian].
- On the Natural Gas Market. (2015, April 9). Law of Ukraine No. 329-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> [in Ukrainian].
- President of Ukraine. (1998, February 25). Decree, No. 151. “On Reforming the Oil and Gas Complex of Ukraine”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/151/98#Text> [in Ukrainian].
- President of Ukraine. (2000, June 14). Decree, No. 802. “On measures to improve the efficiency of management of enterprises in the field of geology and subsoil exploration”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/802/2000?lang=uk#Text> [in Ukrainian].
- Sabodash, R. (2019). Penetration under the corporate veil: the practice of the Supreme Court and the European Court of Human Rights (comparative analysis). *Visegrad Journal on Human Rights* 6 (vol. 3). Pp. 157–160. <https://www.academia.edu/42127142/> [in Ukrainian].
- Shershenevich, G. F. (2005). *Course of commercial law. Vol. 1: Introduction. Trade transactions*. M.: Statute. P. 360 [in Russian].
- Spasibo-Fateeva, I. V. (2010). Share in the authorized capital of a business entity as an object of law (and its relationship with the authorized capital, property and corporate rights). *Civil Law. Selected. Vol. 4 (Issues 31–35). 2008–2010 Articles. Comments. Practice*. Edited by A.G. Didenko – Almaty: Rarity, *Institut pravovykh Issledovaniy i Analiza*. P. 42–58 [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. (2020) Scientific and legal opinions of the members of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court. <https://clp.org.ua/article/inna-spasybo-fatieieva-naukovyj-vysnovok-shchodo-vyznachennia-momentu-zminy-derzhavnoi-formy-vlasnosti-na-majno-na-pryvatnu-u-vypadku-stvorennia-derzhavoiu-hospodarskoho-tovarystva-shliakhom-vnesenni/> [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2019). On the property liability of legal entities for state obligations. *Law of Ukraine*. 1. Pp. 204–216 [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2019, March 22). On some atypical rights that have a legal nature similar to that of property. *Mater. Kyivskykh pravovykh chytan. Kyiv, 22 bereznia 2019 r.* R. A. Maidanyk, Ya. M. Romaniuk ta in. *Vidp red. R. A. Maidanyk. Kyiv: Alerta*. Pp. 59–70 [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2019, May 24). Quasi-property rights (economic management and operational management) as manifestations of the property archetype of the Soviet law. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu : tezy dop. uchasnykiv nauk-prakt. konf., prysv'iach. svitlii pam'iaty O. A. Pushkina. Kharkiv, 24 travnia 2019 r.* MVS Ukrainy, Kharkiv nats. un-t vnutr. Sprav. Kharkiv: KhNUVS. Pp. 70–73 [in Ukrainian].

- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2024). Concept of a legal entity in Ukrainian law: characteristics, theories, doctrines, legal personality. *Civilistična platforma* 2, 7–44. <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2024-2-2-7-44> [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2024, October, 4–5). Peculiarities of the legal status of legal entities created by the state and the legal regime of their property. *Vasyl'yevski chytannia [Vasyl'yevski readings]: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy XXII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (4–5 zhovtnia 2024 roku.) / NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akad. F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy; za red. kand. yuryd. nauk L. V. Sishchuk. Ivano-Frankivsk*. Pp. 167–171 [in Ukrainian].
- Tarasov, I. T. (1879–1880). *The doctrine of joint-stock companies: [In 2 vols. Vol. 1-2]. 2nd ed., amendments and additions “Regulations on joint-stock companies”. Joint-stock capital, share, shareholder, management, liquidation and redemption of shares*. (1880). Vyp. 2. Yaroslavl: typ. H. Falk, 2. P. 92–93 [in Russian].
- Twelfth Company Law Council Directive 89/667/EEC (1989, December 21), on single-member private limited companies. OJ L 395. P. 40–42. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/667/oj>.
- Zhornokui, Y. M. (2016). The doctrine of “penetration behind the corporate veil”: world experience and modern realities of Ukrainian law enforcement. *Forum prava*. 4. Pp. 127–132 [in Ukrainian].

Spasybo-Fatyeyeva Inna

*Dr. Sc. (Law), professor, Head of the Department of Civil Law,
Yaroslav Mudryi National Law University, Khar'kov, Ukraine*

Spasybo-Fatyeyeva Inna. About «one-person companies»

Abstract

The article describes the concept of a single person company as a company established by one person or with one participant. Such companies may include limited liability companies, additional liability companies and joint stock companies. The author points out that it is controversial to understand such a legal entity as a company due to the characteristics of its features – the peculiarities of management of such a company by a single participant, the absence of collegial bodies, and as a result, the will of a legal entity is formed only by its participant, which leads to the coincidence of their wills in the understanding of law. This gives grounds for the statement about the triple fiction of a legal entity's company. The author also emphasises the high risk of holding the sole participant of such a company liable for its debts and, therefore, that there are no grounds to assert that such a legal entity has independent property liability. The author analyses different visions of the legal regime of property of private enterprises and national joint-stock companies as single-member companies.

Keywords: *single-member company, private enterprise, national joint-stock company, independent property liability, legal regime of property, bodies of a legal entity.*